

A pécsi székesegyház márványkapui I.

Amíg az esztergomi *Porta speciosa*val, az egykori Szent Adalbert-székesegyház nyugati márványkapujával könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik, addig a pécsi székesegyház márványkapuit érintő megállapítások áttekintése nem túl időigényes feladat.¹ Pedig a pécsi kapuk közül egy mindmáig megmaradt: az, amelyet a székesegyház Schmidt-féle átépítésekor ugyan kibontottak a nyugati homlokzati eredeti helyéről, ahol „javított kiadású” másolattal pótolták, de megőrizték, s ma kőtárban felállítva tanulmányozható, hátsó, magukat évszázadokig csak a falmagnak megmutató részekkel együtt.² (1. kép) A pécsi kapuk sokáig nehezen voltak beilleszthetőek a magyarországi, de a pécsi székesegyház művészetének történetébe is. A zavart jól jelzi, hogy az emlékeket korábban a XI. századra datálták, formáit párhuzamnélkülinek ítélték.³

Tóth Melinda a fennmaradt kapunak és két társának a Calanus Coelius (Juvencius Coelius) püspök korára (1188–1218) való datálását és a magyarországi művészet történetébe való beillesztését a *Porta speciosa* és más esztergomi emlékek segítségével végezte el.⁴

Tóth szerint a nyugati homlokzatnak a kialakítása szinte folyamatos tervváltások eredményeként jött létre, és a XII. századi építkezésnek szinte minden feltéte-

1. kép

lezett fázisához egy-egy kapu (terve) rendelhető.⁵ Ezt a rekonstrukciós lehetőséget nemcsak a faragványanyag értékelése, de a nyugati (homlokzati) résznek mint a XII. századi épületbe a korábbi székesegyházból átmentettnak az értelmezési hagyománya tette elképzelhetővé⁶, amelynek köszönhetően ez a rész – nem úgy, mint az oldalhomlokzatok – az új székesegyház keletről induló kialakításának az építéstörténetétől függetleníthetővé vált: kapukkal való ellátása bármely építési fázisban szóba kerülhetett. Akár léteztek korábbi kaputervek, akár nem, a XII. századi nagy építkezés végén a székesegyház már nem maradhatott kapuk nélkül. Akár korábban megfogalmazott igény nyomán, akár újonnan felmerült ötlet eredményeként, a székesegyház márványkapukat kapott – egyszerre hármat: egyet a nyugati homlokzatra, egy hasonlót a déli oldalra és egy kisebbet az utóbbival szemben az északira.⁷

A nyugati kapu eredetileg egy, a homlokzati sík elé kiugró, fenn egyenes záródású előépítménybe illeszkedett, „betétként”. Az előépítményt a Weinmann-féle metszet⁸ tanúsága szerint a homlokzati falat alkotó kvádereknél kisebb méretűekből rakták, amely a teherhárító ív alá való utólagos behelyezésére utal. Kérdés viszont, hogy az előépítmény kialakítása és a máig fennmaradt kapu-betét elkészülte egyazon elképzelés része volt-e. Az előépítmény és a kapu méret-összefüggései, valamint a metszet közvetítette látvány alapján több nem állítható, mint, hogy az előépítményt egy, az elkészülthöz hasonló méretű kapu befoglalására tervezték. Az előépítmény és a kapu terve közti összefüggésnek a kérdésért a kapubéletnek oszlop-pár általi keretezése is felveti. A kapu-betét átlós nézetre tervezett rézsús béletét keretező gránit oszlopok ugyanis szabadonállókként jelennek meg, amelyek a bélet külső, homlokoldali rétegét „fél”-baldachinként tarthatnák egy előépítmény nélküli szerkezetben. Az esztergomi *Porta speciosa* Marosi-féle modelljének⁹ szellemében gondolkodva máris megállapíthatnánk, hogy egy szabadon álló oszlopok tartotta baldachinos kaputerv nyomaira bukkantunk, amelyet, ha nem is a falmagba, de előépítménybe való süllyesztés kedvéért módosítottak. Egy ilyen elképzelés az oszlopfők külső részeinek láttán is hihetőnek tűnhet – amennyiben ezeket a részeket visszafaragás eredményeinek értelmezhetjük, amelyet a fejezeteknek a tervmódosítást követően kialakított helyükre való illesztéskor eszközöltek. (2. kép)

A részletek és az összefüggések tanulmányozása a pécsi kapu esetében is más eredményre vezet. Az előépítmény tervéről a lábázat kialakításakor nemcsak tudtak, de a lábázat, legalábbis a bal oldalon együtt készült az előépítmény falazatával: a kőtömb, amelyből

2. kép

a lábazatot kialakították nagyobb, mint maga a lábazat és azon túl, mint az előépítménybe bekötő kváder, homorlatos lábazati tagolóelem maradványával, folytatódik. (3. kép) Az előépítmény és a kapubélet-betét a lábazat szintjén tehát egységes.

Az előépítmény és a kapu-betét vállpárkányát viszont nem vonatkoztatták egymásra: az előépítményé nem a béletétét folytatta, hanem magasabban helyezkedett el. A vállpárkányok körüli bizonytalanság sem lehet arra gondolni, hogy az előépítmény egy másféle kapu befogadására készült volna, legfeljebb arra, hogy az eredeti elképzelésen módosításokat eszközölhettek, és a kintől befelé és lefelé lépcsőződő vállpárkányokkal fokozni kívánták a kapuzat felső részének „perspektivikus” hatását.

Ebben a magasságban a kapubélet-betét vállpárkányát is egy valóban problematikusnak mondható megoldás jellemzi. A béletet záró vállpárkány vonala a homlokoldalon megtörik. A vállpárkány az oszlopok pilaszter-alátétein még megjelenik, de az eddig emelkedő oszloptörzseken már nem: itt a vállpárkány magasságában ugyanis az említett oszlopfők kaptak helyet, meglehetősen szervesen illeszkedve a szerkezetbe.

A vállpárkány csak ezek felett „folytatódik”, de alacsonyabbra véve és így eltérő arányú profillal. Az oszlopfők (és a felettük lévő vállpárkány-szakaszok) általi magasítás az ívbéletnek az oszloppár felett emelkedő (legkülönbözőbb), a többitől eltérően tagolatlan lépcsőként megjelenő tagját is érinti: ennek köszönve az ív és az ívbélet mélyebb része közt sarlós ívű, betoldás-hatású felület jön létre. Az ívbélet koncentrikus félköreinek szabályos rendszere így megtörik. A magasítás tehát az egész felső rész megjelenésében zavart eredményez.

Első látásra úgy tűnhet, hogy a vállpárkány vonalának megtörése illetve a megemelt ív alkalmazása a fejezetes oszloppárnak a bélethez való utólagos társításával függ össze. De a zavar a lábazati zónában (még) nem érzékelhető, az oszloppár sarokleves lábazata (az oszloptörzs mögötti pilaszterével együtt) a rézsús részekével szerves egységet alkot: az oszloppár (és pilasztere) lábazatát a szomszédos rézsús részekével egy kötömből faragták ki. (3. kép)

Annyi tehát megállapítható, hogy az előépítménybe foglalt kapun megfigyelhető bizonytalanságok nem függetlenek a kapu oszloppáros kialakításától. Az elmondottakból az is következik, hogy nem lehet más típusú kapuk korábbi terveire gondolni, sem egy (fél) baldachinosra, sem egy oszloppár nélküli. A nem (fél)baldachin-tartó funkciójú oszloppár szerepeltetése tehát az eredeti elképzeléseknek is része volt. Az viszont aligha állítható, hogy a zavarosságok az eredeti tervnek is részei lettek volna – a magasítás ugyanis aligha egyeztethető össze a kaput egyébként jellemző a Tóth által építészetinek nevezett szemléletmóddal, a „mérnöki” precizitással, a szigorú logikára törekvő alakításmóddal.¹⁰ Megkockáztatható tehát az a további megállapítás, hogy az eredeti terveken, ha nem is az oszloppárnak a tervbe való beemelése miatt, de módosítás történt, amely minden bizonnyal nem is a zavarok előidézésének érdekében következett be, de ezek árán valósult meg. A terv módosítására a kivitelezés alkalmával kerülhetett sor. A kapu végső megjelenését ugyanakkor kisebb, a helyi kőfaragók kivitelezési gyakorlatával és talán sietségével összefüggő – az építészeti terv rekonstruálható elveivel össze nem egyeztethető – változtatások is befolyásolták.

3. kép

A kapubéletnek rézsűs felületen kialakított, átlós szemléletre tervezett szakasza a frontális beállítású szárkövek (egy részelemük kivételével csak lábazataik maradtak fenn) és a külső, szintén frontálisan elhelyezett keretező, pilaszter-alátétes oszloppár közt két rétegre tagolódik. (1. kép) A belsőt egy keskenyebb, a külsőt egy szélesen szétterülő homorlat alakítja. A belső homorlatot lekerekített perem határolja, amelyet egy-egy testes hengertag követ. A belső hengertag és a szárkő közt él húzódik. A külső homorlat is peremesen határolt, de ehhez nem tartoznak hengertagok, csak élpár. Ezek a profilformák az egész kapuzat megjelenését meghatározzák: nemcsak a bélet függőleges részeit és az archivoltzónát alakították így, de ezek az attikai lábazatokat talplemezestül és a fejlemez-elemmel zárt szímaszerű vállpárkányokat is mintegy áthatják – kivéve az alsó lépcsőt, amely a szárkő alatti egy- és a pilaszteres oszlop alatti kétlépcsős elemből valamint a köztük átlósan húzódóból áll. Az azonosan alakított és ornamentális díszítés nélküli profilformáknak minden szerkezeti részen átható szigorú, kérlelhetetlen logikájú egyeduralma mint a kapuk eredeti terveit jellemező vonás határozható meg, amely inkább mondható építészeti elvűnek, semmint kőfaragóinak, és inkább nevezhető a pécsi székesegyház befejezése körüli korban modernnek, semmint hagyományosnak.

A fennmaradt nyugati kapu tanúsága szerint ettől a szigorú szabályosságtól nem egy esetben, alkalmasint a kivitelezési munkálatok közben az akkor támadt kőfaragói ötleteket megvalósítva, eltértek. A vállpárkányzónában a szigorúságon lazítva más – a hagyományosabb megoldásokra emlékeztető motívumokat – is alkalmaztak: azt fejezet(féle) elemekkel bővítették. Ezek a kísérleteik a legbelső hengertag felett nem jártak sikerrel: a fejeztféle formáikat ott visszafaragták. A lábazon viszont egyszerűsítettek, talán a profilformák torlódásától tartva, a kivitelezésen mindenestre gyorsítva: innen elhagyták a külső homorlat és a(z oszlop mögötti) pilaszter közt húzódó élet, valamint a szárkő és a belső hengertag köztit is, amelynek köszönhetően a hengertag lábazata mintha az átlós és a frontális beállítás közt egyensúlyozna. A vállpárkányzónának az oszloppár feletti, már említett furcsa megoldása sem lehetett egy szigorú elvűként rekonstruálható kaputerv része. A kivitelezési munkálatok alkalmával nemcsak a terv előírta szabályosságoktól, de a terv igényelte precizitástól is eltértek: a kőfaragók a lábazatok felett, az alsóbb, jól látható részekben az éleket mind lekerekítették, de a kaput úgy is befejezettek tartották, hogy a magasabban lévő elemeken ezeket a lekerekítéseket és az oszloppár feletti ív (hengertagos?) kialakítását is megspórolták, a kivitelezési munkálatok idejét ily módon is lerövidítve. A munkálatok befejezésének sürgető követeléséről tanúskodna a vállpárkány vonalának megtöréséből és az emelt ív alkalmazásából eredő zavar is, amely az oszloptörzsek (hosszának) helyreigazításával

kiküszöbölhető lett volna? Véleményem szerint nem – az oszlopok meg nem kurtítása nem magyarázható kielégítően a sietős befejezés, esetleg hanyagság feltételezésével, hiszen így nagyobb és a kivitelezést lassító feladattal kellett szembenéznük: a vállpárkányok és az emeltív említett problémáival. Akár siettek, akár nem, arra mindenesetre ügyeltek, hogy az oszlopok fölé fejezetet illesszenek, pedig a magassági méret-problémákat ezek elhagyásával is megpróbálhatták volna orvosolni.

A nyugati kapu és társai márvány(ok)ból készültek, a nyugatihoz gránitot is használtak. A márványokról már a kapuk XIX. századi bontásakor kiderült, hogy a székesegyházon való felhasználásuk másodlagos és, hogy eredetileg római sírkövekhez tartoztak.¹¹ A márvány eredete a kapukat merész spekulációk tárgyává tette. Tóth szerint a város és püspökség ókeresztény múltjához tartozónak vélt emlékek újrafelhasználása és a kapu márványanyagának jelentéssel való felruházása az ókeresztény elődök előtti „tiszteletteljes főhajtás” „a nagy elődökre utaló reprezentációs céllal”.¹² Tóth ugyanakkor „az aktuális ízlésnek megfelelő, templomdíszítésre alkalmas, jól faragható matéria megszerzésének” gondolatát sem tartotta idegennek a székesegyház befejezésén munkálkodóktól.¹³ Én ez utóbbi megközelítéssel értek egyet. A kapu márványának eredetéről, annak az ókeresztényekhez való kötésének lehetőségéről ugyanis csak a kapun dolgozók és a márványok felhasználását engedélyező tudhattak, és néhány jól értesült és/vagy kotnyeleskedő klerikus. Azok, akik számára az ókeresztény múltra épülő reprezentációs program készült, legfeljebb tőlük kaphattak volna információkat. Egy nagyigényű reprezentációs program hirdetését a kőfaragók és a kotnyeleskedők emlékeztetére, majd idővel a feledés homályára bízták volna? Aligha. Mindenesetre a kapura nem bíztak az ókeresztény eredetű(nek tartott) anyagból kifejthető művészeti-reprezentációs, a „tiszteletteljes főhajtásra” épülő programot, hiszen a kapun az előépítménybe való beépítést követően semmi sem mutatta meg a márványok eredetét, a sírkövekből semmi sem látszott. E ponton tanulságos lehet idézni a modenai székesegyház építésének esetét, Aimo jóvoltából, az új pécsi székesegyház építése megkezdésének tájáról:

„(...) miközben ezt a nagy és jeles művet hosszában kiterjesztették, sokak elméjét eltöltötte a félelem, nehogy a kövek elfogytával befejezetlenül maradjon, mivel nem volt nagy a készlet. Ó, hatalmas Isten, ki lenne képes megszámlálni jótéteményeidet? (...) Íme, ahol sohasem láttak ilyet, soha nem gondolták, nem is hallottak róla senkitől, ott arra vezették az embereket, hogy kiássák a földet, s irgalmad nagysága folytán kegyeskedtél nekik kövek és márványok csodálatos sokaságát megmutatni. S mindezek a megkezdett mű befejezéséhez elegendőnek látszottak. (...) tehát változatos

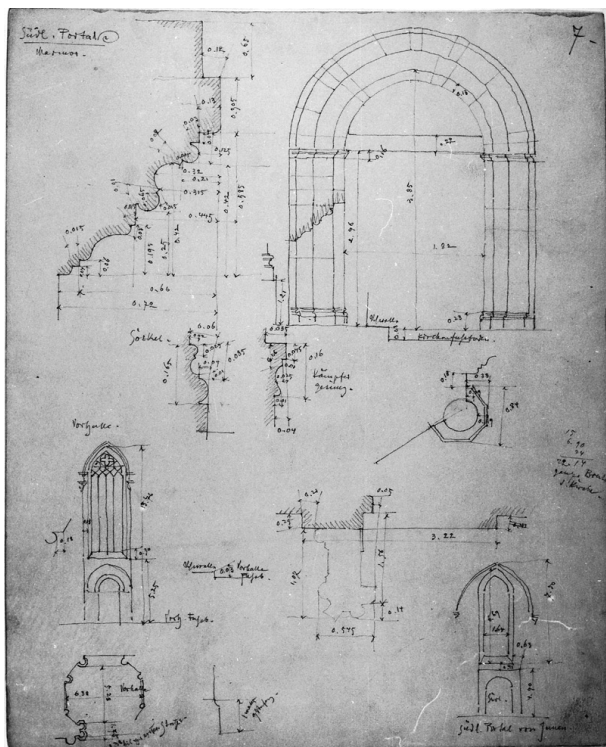
művű épületet emelnek, faragott márványokat ásnak ki, s ezeket csodálatos munkával faragják és csiszolják, nagy fáradtsággal és mesteri fortélyal emelik fel és építik őket.”¹⁴

A forrás szerint a modenaiak a régi márványok megtalálását tartották isteni csodának, s ezekre nem mint régiséget-ősiséget jelentő „ereklyékre” tekintettek. Mindenesetre az építőanyag eredetét nem titkolták és nem bízták a feledésre: a székesegyház épületének tanúsága szerint a talált kövek beépítésekor a rajtuk lévő ábrázolások és feliratok töredékeit láthatóan hagyták. Emlékeztetőül az isteni csodára. A pécsi nyugati kapu mesterei a márványanyag eredetéről viszont nem tájékoztatták a szemlélőt, akik így csupán a kapu „nagy fáradtsággal és mesteri fortélyal” elkészült felületeit láthatták, talán valami ábrázolást a timpanonon. A látogatók szemlélődő érdeklődését leginkább a kétoldalt emelkedő sudarasodó gránitoszlopok párja kelthette fel. Ezek nemcsak anyagukkal-színükkel hívták fel magukra a figyelmet, de méretükkel, illetve méretükre annak következményei által: az oszlopok a magasságuknál fogva megemelik az ívbéllet külső elemét, mintegy megbontva a kapu szigorú megjelenését, szétfeszítve rendszerét, mintha nemcsak az emelt ívet, de magát az egész homlokzatot vagy az egész épületet is megtartani akarnák.

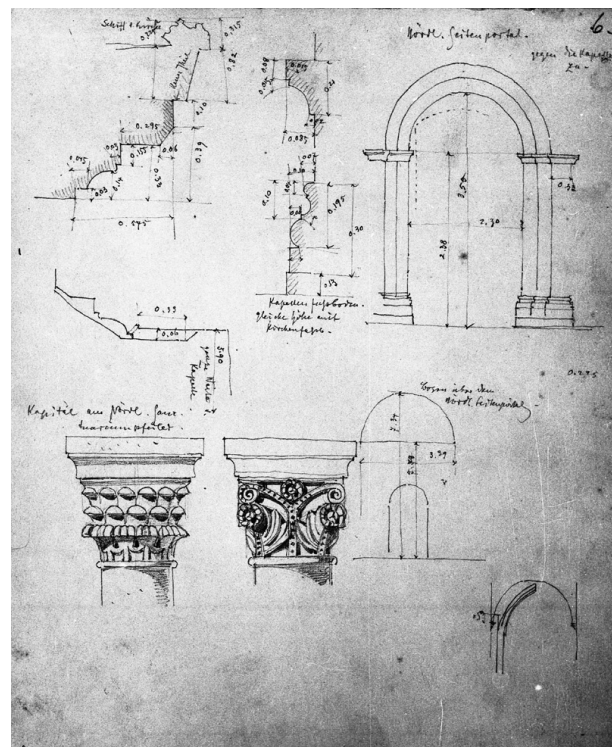
Első látásra úgy tűnik, hogy ez az oszloppár nem e kapuhoz készült – ha úgy lett volna, nem adódtak volna a méret-problémák. A lábázat tanúsága szerint viszont egyértelműnek látszik, hogy a tervező eleve számolt

az oszlopokkal és azok alsó átmérőjével, és az oszlopot nem tervváltás eredményeként illesztették a kapuhoz. Itt még számoltak az oszlopokkal, a felső zónában ugyanezek az elemek pedig már gondot okoztak? A problémát valóban nem az oszlopoknak a tervben való megjelenése jelentette, hanem a hosszúságuk vagy a fejezettel és vállpárkánnyal való ellátásuk. A tervező a tervek készültkor még nem gondolt azzal, hogy az oszloptörzseken majd nem lesz szabad kurtítani? Vagy azzal nem számolt, hogy azokat fejezettel és vállpárkánnyal kell megkoronázni?

Az oszloppár és a kaputerv összefüggésének a kérdése a kapu egykori déli párja segítségével sajnos nem megközelíthető. A XIX. századi bontáskor veszendőbe ment kapu megjelenéséről és méreteiről a Szőnyi Ottó- (1876–1937) hagyatékban fennmaradt felmérési rajz ugyan tájékoztat, de a kapu elé épített előcsarnok miatt nem ítélt meg, hogy itt számolnunk kell-e oszloppárral és/vagy előépitménnyel.¹⁵ (4. kép) A két fő bejárathoz egyetlen közös terv készülhetett, ugyanakkor egy egyszerűbb is, az északihoz. (5. kép) A nyugati kapu esetében bizonyos, hogy a megrendelő az oszloppárral számoló igényét, valamint az oszlopok sérthetetlenségére vonatkozó követelményét csak a terv elkészültét követően, de még a lábazatok elkészültét megelőzően jelentette be, együtt az előépitményre vonatkozó előírással. A felső részek kivitelezésén, még kevésbé az összeszerelésén a kapuk szigorú tervezője már nem érvényesíthette elképzeléseit-elveit, amelyek következtében művén nemhogy díszítőelemek jelenhettek meg, de az oszloppár sem lett egy szigorúan

4. kép

5. kép

regulázott rendszer építészeti eleme, a kapuszerkezet integráns része.

Nem, mert nem titkolni, hanem épp ellenkezőleg: hangsúlyozni szerették volna azt, hogy az oszlopok nem egy szerkezet szerves, pusztán építészeti és statikai elem-részei, de fontosabbak, eredetileg nem is ide készültek, hanem régebbiek és származnak valahonnan – *spolium*ok, amelyek számára a kapu csak foglalat. Ennek a hangsúlyozását a kivitelezők a kapuszerkezet megbontása, a kaputervezői-kőfaragói szakmában való járatlanság látszata árán és a feltételezhető eredeti tervtől való eltérés árán is vállalták. Vállalták, mert vállalniuk kellett: a gránitoszlopokra és nyilván azok eredetére büszke megrendelőket nem érdekelhették a tervezési-kőfaragói szabályok, ők az oszloppár látványosabb hangsúlyozását szorgalmazva avatkozhattak be – kontárkodhattak bele – a kivitelezés folyamatába, ragaszkodva egyúttal az oszloptörzseknek az ereklyét megillető sérthetlenségéhez is. Véleményem szerint, ha valamiben, akkor a gránit oszlopok párjának hangsúlyos szerepletetésében fogható meg „a nagy elődök” megillető „tisztellettjes főhajtás” és alkalmasint az ókeresztény múltra utaló, kontinuitást hangsúlyozó „reprezentációs cél” megvalósulása. A kapu így azt hirdethette, hogy Calanus püspöksége úgy épül az ókeresztény hagyományra, mint a gránit oszlopok párjára a kapu és a székesegyház egész építménye. Meg azt is: az építető Salamonra is, mint „nagy elődre” – a mindenkori templomépítetők örök példaképére – tekint, és őt követve a saját temploma elé is oszloppárt állít: jobbról a *Jáchimot* és balról a *Boázt*.

A kapu megrendelői viszont nemcsak az ókeresztény-római eredetüként feltételezhető törzseknek a befoglalásához ragaszkodhattak, hanem azoknak lábázat és fejezet közé való illesztéséhez is: az ereklyetörzsek teljesértékűségéhez ezek is hozzátartozhattak. A fejezetek a kompozíciójukat tekintve antikizálók: a két, egymás feletti levélsort volutazóna zárja. A jobb oldali fejezet volutazónájának „árkados” motívuma is antik reminiscenciaként határozható meg. A karéjos levelek esetében viszont nincs kapcsolat antik(izáló) akantuszokkal, általuk inkább a kőfaragók személyes stílusára lehet következtetni. A fejezeteken két különböző mester dolgozott, a kapu többi díszítőfaragványán viszont más mesterkezek azonosíthatók. Nemcsak a kapun, de a fennmaradt pécsi emléktanyagban is meglehetősen társtalan darabokról van szó: melléjük csupán egy, anyagában és méreteiben is hasonló idézhető, amelyet a déli kapuhoz kötöttek.¹⁶ A fejezeteken megfigyelhető kőfaragói stílus és az antikizáló kompozíciók az 1200 körüli magyarországi művészet antikizáló művészeti központjával, Esztergommal és annak körével sem árulnak el kapcsolatot. A fejezetpárnak ez a különállása arra utalhat, hogy talán nem az oszloptörzseknek a kapuzatba való befoglalása alkalmából készültek, hanem korábban. Korábban, annál is inkább, mert különben

nem lennének rajtuk az előépítménybe való beillesztés miatti visszafaragások. Ebből a megállapításból az következik, hogy a nyugati kapun nemcsak az oszloptörzsek, de fejezeteik is máshonnan származnak. Viszont: amíg a törzsek esetében mint ereklyeszerűen tisztelt *spolium*okról szóltam, a fejezetek vonatkozásában ilyen feltételezés nem kockáztatható meg. A (másodlagos) felhasználáskori durva visszafaragások arra mutatnak, hogy a fejezetekre a kapu mestereinek nem kellett mint „eredeti” és így kímélendő darabokra tekinteniük.

A fejezetek nem körbefaragottak, hanem hátrafutó, falba bekötő részekkel rendelkeznek, de eredetileg is fal előtt szabadon álló törzsekhez készültek. (2. kép) A méretbeli megfelelés alapján sincs okom feltételezni, hogy ezek ne a szóban forgó gránit törzsek lettek volna. Vagyis az oszloptörzseknek fejezettel való ellátása és épületrészbe való befoglalásának igénye korábbi eredetű lehet mint a ma ismert nyugati kapu. Nem kizárt, hogy a gránit törzseket már a fejezetek készültének idején is egy kapu részeként kívánták felhasználni, alkalmasint a székesegyház régi kapuján vagy a régi székesegyházon, ugyancsak mint a(z) ókeresztény) múltra utaló, azt bizonyító *spolium*okat.

Feltételezésem szerint tehát a pécsi székesegyház nyugati kapuján tapasztalható furcsaságok az ott harmadlagosan felhasznált gránittörzseknek és azok másodlagos felhasználása alkalmával már elkészült fejezetük újbóli, a megrendelői igényeknek megfelelő felhasználásából adódnak.

A *spolium*ok alkalmazásával sokfelé találkozni, a kontinuitást hangsúlyozó vagy biztosító szerep-lehetőségük sem ismeretlen a középkori Európában.¹⁷ *Spolium*oknak kapu részeként való felhasználása jellemzi a pécsihez időben közeli reimsi *Saint-Rémi*-templom nyugati homlokzatán fennmaradt kaput is.¹⁸

A XI. századi magyarországi emlékek közt ismert egy mindmáig *in situ* állapotú oszlop – a feldebrői altemplom oszlopa – amely a furcsaságainak köszönhetően merész találgatások tárgyává vált.¹⁹ A feldebrői furcsaságok a pécsiekre emlékeztetnek:

1. Az oszlop itt is kiemelt fontosságú helyen került alkalmazásra (az oszlop a szentély és a hajók közt áll),
2. tényleges statikai funkcióján túl az egész felmenő részt tartani látszik (mintha a régi főszentély súlya is rá nehezedne);
3. közte és építészeti környezete közt ellentét tapasztalható (megjelenésében az altemplom négykaréjos pilléereinek formavilágától idegen, a boltozatnak hozzá való kapcsolása nem problémátlan),
4. de ez az ellentét mintha az oszlop fontosságára hívná fel a figyelmet,
5. s arra, hogy az oszlop eredetileg nem ide készült, hanem *spolium*,
6. amelyet az oszlopnak a hossza is tanúsít (a pécsi példával szemben: a feldebrői oszlop hossza csak a kutatás számára mutatta meg magát, a korábbi látogatók ezzel nem szembesülhettek);
7. az építők ragaszkodtak az oszlop eredeti hosszúságához (és lábázatához is), az oszlop anyagát sérthetetlennek

tartották, nyilván mert az oszlopot ereklyeként tisztelték (és így – ez egy Pécssett fel nem merülő szempont – az alapozást is megspórolhatták), 8. és az amúgy is túl hosszú oszlopot a beépítéskor még fejezettel is megtoldták, hogy teljes értékű oszlop legyen; 9. az oszlop-törzs fejezettel való megkoronázása egyfajta rekonstrukcióként értelmezhető (e megközelítési-értelmezési szempont Pécssett a törzsek első újrafelhasználásakor merülhet fel); 10. az oszlopfő antikizáló kompozíciójú, s – a pécsiektől eltérően – a részletek sem függetlenek az antik mintaképekétől.

Az elmondottak alapján feltételezhető, hogy a pécsi nyugati kapun és a feldebrői attemplomban alkalmazott oszlopok és az építészeti szerkezeteik közti ellentmondások – furcsaságok – az oszlopok *spolium*- és anyagukban sérthetetlen ereklye-mivoltjával függnek össze. A pécsi példa tanúsága szerint a szerkezetbe való befoglalásnak a megoldása nem építész-kőfaragói szemléletű, de megrendelői beavatkozásra mutat.

Képjegyzék

1. kép: A pécsi székesegyház nyugati kapuja
Pécs, Dómmúzeum
márvány, kristályos mészkő, gránit
1200 körül
Fotó: Raffay Endre
2. kép: A bal oldali fejezet a pécsi székesegyház nyugati kapuján
Pécs, Dómmúzeum
márvány
XII. század
Fotó: Raffay Endre
3. kép: A lábazat részlete a pécsi székesegyház nyugati kapuján
Pécs, Dómmúzeum
márvány
1200 körül
Fotó: Raffay Endre
4. kép: Kirstein, August: A pécsi székesegyház egykori déli kapuja
Pécs, Janus Pannonius Múzeum, Új- és Legújabb kori Történelmi Osztály
Papír, ceruza
1881-82
Fotó: JPM (közöletlen)
5. kép: Kirstein, August: A pécsi székesegyház egykori északi kapuja
Pécs, Janus Pannonius Múzeum, Új- és Legújabb kori Történelmi Osztály
Papír, ceruza
1881-82
Fotó: JPM (közöletlen)

Jegyzetek

- 1 Megjegyzés: Jelen tanulmány műfaja „hangos” gondolkodás, új és régi megállapításokkal és feltételezési lehetőségekkel operáló tudományos játék, ha tetszik játékos tudomány. A műfaj merőben szokatlan a magyarországi művészettörténet-írás hagyományhú gyakorlatában, amelyben csak kikristályosodott, így megmerevedésre hajlamos elméletekkel bátorokodunk színre lépni, kérdések megfogalmazása helyett inkább a kijelentéseket részesítjük előnyben, a bizonytalanságok vállalását és a feltételezésekkel való játékot tudománytalannak tartjuk. Jelen tanulmány problémáinak megfogalmazásában tanítványaim is kivették a részüket, a PTE MK Művészettörténelmi Kutatócsoportjának a Dómmúzeumban tartott kőtári foglalkozásain, hasonlóan, mint mi is tettük Tóth Melinda vezette egyetemi gyakorlaton, 1993-ban, a vasasi kőtárban. Írásom az ennek eredményeként megszületett Tóth-tanulmányra (lásd alább) épül és egy nagyobb vállalkozás része.
Megjegyzés a jegyzetekhez: az olvasók elnézését kérem, hogy terjedelmi okokból csak a legszükségesebb hivatkozásokra szorítokozom.
A kapukról: TÓTH Melinda: *A pécsi székesegyház márványkapuja*. Művészettörténelmi Értesítő, XLIII. (1994). 1–2. sz. 5–12. (A továbbiakban: TÓTH, 1994/a.) Irodalom: uo. 4. jegyzet. A Jákob-feliratos táblára épített kapu-rekonstrukció, irodalommal: TÓTH Melinda: *A pécsi székesegyház kőszobrászati díszítése a románkorban*. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk. TAKÁCS Imre, MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 130. I–74., 145–147. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 1994/3.)
- 2 TÓTH, 1994/a. 5.
- 3 Uo. 5., 8. jegyzet.
- 4 Uo. 10.
- 5 Uo. 5.
- 6 Uo. 5.
- 7 A déli és az északi a bontást követően elvesztek. TÓTH, 1994/a. 15. jegyzet.
- 8 TÓTH, 1994/a. 2. kép.
- 9 MAROSI, Ernő: *Einige stilistische Probleme der Inkarnationen von Gran/Esztergom*. Acta Historiae Artium, 17. (1971). 176–177; MAROSI, Ernő: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12-13. Jahrhunderts*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1984. 59–67; MAROSI Ernő: *Esztergomi stílusrétegek 1200-körül*. In: *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk. TAKÁCS Imre, MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 158. Vö. RAFFAY Endre: *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház és*

- a magyarországi gótika kezdetei. In: *Ars perennis. Fiatal Művészettörténészek II. Konferenciája Budapest, 2009. Primus Gradus Tanulmányok*. Szerk. TÜSKÉS Anna. Budapest, CentrArt Egyesület, 2010. 23–24.
- 10 TÓTH 1994/a. 5, 8-9.
- 11 A kapu anyagáról: TÓTH, 1994/a. 7., 7. kép.
- 12 Uo. 8.
- 13 Uo.
- 14 Magyarul: *A középkori művészet történetének olvasókönyve. XI–XV. század*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Balassi, 1997. 253–254.
- 15 E tekintetben a korábbi alaprajzok sem használhatóak (TÓTH, 1994/a. 4. és 15. jegyzet). A déli kapuval kapcsolatba hozott fejezet (Uo. 15. jegyzet) máshonnan is származhat.
- 16 TÓTH, 1994/a. 15. jegyzet.
- 17 BANDMANN, Günter: *Mittelalterliche Architektur als Bedeutungsträger*. Berlin, Mann, 1951. 76–82.; ONIANS, John: *Bearers of Meaning. The Classical Order in Antiquity, the Middle Ages, and the Renaissance*. Princeton, Princeton University Press, 1988. 74–90.
- 18 KLEIN, Bruno: *A gótikus építészet kezdetei és kialakulása Franciaországban és a környező országokban*. In: *Gótikus stílus. Építészet. Szobrászat. Festészet*. Szerk. ROLF TOMAN, BRIGIT BEYER, BARBARA BORNGÄSSER. Budapest, Vince Kiadó, 2000. 37. Kép a 38. oldalon. Vö.: LANFRY, Georges: *La Cathédrale après la conquête de la Normandie jusqu'à l'occupation anglaise*. Rouen, Lecerc, 1960; PARCHE, Anne: *Saint-Remi de Reims. L'oeuvre de Pierre de Celles et sa place dans l'architecture gothique*. Genève, 1995.
- 19 Összefoglalva: SZAKÁCS Béla Zsolt: *Az oszlop az Árpád-kori építészetben*. In: *Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára*. Szerk. ROSTÁS Tibor, SIMON Anna. Budapest, ELTE Hallgatói Önkormányzat, 2000. 20., 43. jegyzet. Vö. LUX Géza: *A feldebrői templom*. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye, LXXVI. (1946). 9. ábra.

Abstract

The study focuses on the marble gates of the Cathedral of Pécs from around 1200 (figs. 1, 4 & 5). The gate on the western façade (Pécs, Dome Museum, fig. 1), the only one to survive to the present day, was once set into a bay-type entrance structure. The gate was made of marble panels that must have originated from the Roman-era Early Christian cemetery of the town. According to earlier research, those ordering the gate had wanted to recapture and give visual form to the ancient and old Christian origins of the episcopate and the Episcopal Cathedral through the secondary use of marble. However, there was no sign on the gate that was constructed referring to the Roman origin of the marble.

Nonetheless, details of the gate are still expressive of respect for the past. The gate is completed with a spolium inorganically jointed to the structure from two sides: a pair of granite pillars of a tapering body. The builders of the gate anticipated having pillars, as their foot-stall was cut of the same stone used for the embrasure units. However, the design of the gate had to be adjusted to the length of the pillars: those who commissioned the construction of the gate seem to have insisted on the integrity of the pillar bodies, which they may have honoured

as a relic. So neither the idea of amendment nor the plan for the construction is connected to the architect of the gate. The amateurish work is another piece of evidence of interventions by those who commissioned the gate. The outcome reveals their intentions: the pillars have an emphatic and accentuated design.

The antiquating pillar heads topping the pillars are not fitted to the gate structure either: their external sides connected to the entrance structure had to be cut back during the assembly work (fig. 2). Since the footing of the entrance structure was built of the same stone as the gate (fig. 3), their designs are of the same age. But the heads are from an earlier period. The heads must have been made for the pillars earlier, but not in Roman Early Christian times. This suggests that in earlier periods the granite pillars had been used as spolia, most probably similarly as a part of a gate, in a former structure of the Cathedral or on an earlier cathedral.

Considering architectural examples in Hungary, the peculiarities of the pair of pillars of the gate in Pécs are also seen in the undercroft in Feldebrő (mid 11th century). The pillar used there was also a spolium, the original length of which was similarly respected, requiring that a new antiquating head be built for it.

